

Vörös Géza

„BÁRKIT EL LEHET ÍTÉLNI...”

*Mindszenty bíboros Rákosi politikai rendőrségének célkeresztjében, 1945–1949**

A II. világháborút követően kialakuló új politikai, társadalmi, gazdasági viszonyok között az egyházak helyzete alapvetően megváltozott.¹ A szovjet megszállás alatt működő országban ez a folyamat nem demokratikus politikai környezetben ment végbe, amelyben a vallás magánüggé válik, hanem az egyre inkább a politikai élet meghatározó tényezőjévé váló Magyar Kommunista Párt vezetésével az egyházakkal, elsősorban a katolikus egyházzal szembeni, a „klerikális reakció” elleni harcként fogalmazódott meg.² A múlthoz kötődő politikai, társadalmi, gazdasági vezető szerep elvesztésétől való félelem miatt ez természetesen ellenállást váltott ki a történelmi egyházak képviselőiből. A hit gyakorlásának lehetőségeit joggal féltő, a papi tevékenység ellehetetlenülésétől tartó egyházak ezt a folyamatot az általuk fenntartott intézményrendszer megtartásáért folytatott küzdelemként fogták fel, amelyben természetes szövetségesül kínálkoztak a hívők tömegei.

Az egyházak működési feltételeinek keretei

A koalíciós kormányzás időszakában – főként a kommunistáknak köszönhetően – több, az egyházak 1945 előtt megszerzett pozícióját korlátozó jogszabály látott napvilágot.³ Balogh Margit történész négy nagyobb csoportba sorolta az 1945 és 1949 között hozott rendelkezéseket. Az elsőbe az egyházak gazdasági hatalmának megtörésére, másodikba az egyházak közéleti és politikai aktivitásának leszűkítésére, harmadikba az egyházak kulturális, oktató-nevelő monopóliumának megszüntetésére, a negyedik csoportba a vallás- és lelkiismereti szabadság érvényesítésére hozott intézkedések tartoznak.⁴ E négy csoportba tartozó rendelkezések közül, a fontosságuk okán, csak néhányat említek, mivel nem ezek a kérdések képezik jelen tanulmány fő témáját.

Az első intézkedés, ami megnehezítette az egyházak helyzetét, az Ideiglenes Nemzeti Kormány 600/1945. ME számú rendelete volt, amelyben a nagybirtok megszüntetése mellett a közép- és kisparaszti gazdálkodók számára tették lehetővé a földhöz

* A tanulmány első része. A második a Kommentár következő számában jelenik meg.

¹ A kérdés alapos tárgyalását lásd KÖBEL Szilvia: „Oszd meg és uralkodj!” Az állam és az egyházak politikai, jogi és igazgatási kapcsolatai Magyarországon 1945–89 között, Rejtjel, Budapest, 2005, 17–23.

² BALOGH Margit: *Egyházak a szovjet rendszerben (1945–1989) = Magyarország a XX. században, II.,* főszerk. Kollega Tarsoly István, Babits, Szekszárd, 1997, 387.

³ Az egyházakat érintő korabeli jogszabályokhoz lásd BALOGH Margit – GERGELY Jenő: *Állam, egyházak, vallásgyakorlás Magyarországon, 1790–2005, II.,* História – MTA Történettudományi Intézet, Budapest, 2005.

⁴ BALOGH Margit: „Isten szabad ege alatt”. *Az egyházak Magyarországon 1945 és 1948 között = Felekezetek, egyházpolitika, identitás Magyarországon és Szlovákiában 1945 után,* szerk. Balogh Margit, Kossuth, Budapest, 2008, 51–60.

jutást.⁵ A rendelet miatt az egyházak elvesztették birtokállományuk legnagyobb részét, amelyekből az általuk működtetett szociális és oktatási intézmények finanszírozásához szükséges jövedelem származott. Ráadásul az ezt pótolni hivatott állami kárpótlás csak ígéret maradt. 1946 nyarán már közvetett támadás indult az egyházak ellen. Július 4-ével kezdődően Rajk László belügyminiszter rendeleti úton felszámolta többek között a Magyar Cserkészszövetséget, a Katolikus Agrárfijúsági Legényegyletek Országos Testületét, a Katolikus Leánykörök Országos Szövetségét, tehát mindazokat a zömmel katolikus felnőtt és ifjúsági egyleteket, egyesületeket, amelyek addig aktívan és hatékonyan formálták a felekezeti közéletet. A protestáns civilszervezeteket ekkor még csak felülvizsgálatra rendelték, de 1950-re ezek felszámolása is megtörtént. Csakúgy, mint az 1946-ban még meghagyott hitbuzgalmi egyesületeké. Rendkívül súlyosan érintette az egész társadalmat az 1946. évi VII. törvény,⁶ amely elvben a demokratikus államrend és köztársaság védelmét biztosította, de inkább vált a későbbiekben a hatalom eszközévé ellenfeleikkel való leszámolásban, hiszen „bárkit el lehetett ítélni összeesküvés vádjával, ha kritizálta az államrendet, a társadalmi berendezkedést”.⁷

Előremutató lépés volt az 1947. évi XXXIII. törvény, amely eltörölte a bevett és az elismert vallásfelekezetek közötti különbséget.⁸ De további korlátozó intézkedés volt a 600/1948. számú gazdasági főtanácsi rendelet, amellyel megszüntették annak a lehetőségét, hogy az egyházi adót az államival együtt szedjék be.⁹ Ezzel ismét csökkent az egyházak, elsősorban a nagy létszámú hívekkel rendelkező történelmi egyházak anyagi bázisa. Az 1948. évi XXXIII. törvény az iskolák államosítását rendelte el, kivéve az egyházak kezéből ezeket az oktatási intézményeket.¹⁰ Összesen 6505 iskolát államosítottak, ebből 5407 általános és népiskola, 98 tanító(nő)képző és líceum, 113 pedig gimnázium volt. Az állami státusba került volt felekezeti pedagógusok létszáma megközelítette a 18 ezret.¹¹ A katolikus püspöki kar 5001/1948. sz. rendeletével megtiltotta az egyháziaknak az államosított iskolákban való részvételt. Az 1949. évi 5. számú törvényerejű rendelet eltörölte az addigi kötelező iskolai hitoktatást.¹² Az egyre inkább a kommunista párt irányítása alá kerülő állam nemcsak törvényekkel, rendeletekkel

⁵ A birtokkiszajátítás legnagyobb mértékben a katolikus és a református egyházat érintette, az evangélikus egyházat kevésbé. Kárpótlást csak az évenként megszavazott, állami segélyként folyósított kiegészítő jövedelem nyújtott: BALOGH–GERGELY: I. m., 802–809.

⁶ *Uo.*, 827–828.

⁷ *III/III-as történelmi olvasókönyv 2. Adalékok az emberi jogok magyarországi helyzetéhez az 1960-as években. A „gondolat és szó-lásszabadság”, szerk., bev., jegyz. Kahler Frigyes, Kairosz, Budapest, 2002, 33–36; MÉSZÁROS István: Ki-maradt tananyag, I. A diktatúra és az egyház 1945–56, Márton Áron, Budapest, 2003, 22. E törvényre hivatkozva sok egyházi személyt ítélték el, például Kriszten Rafaelt, Koppányi Jenőt, Elekes Józsefet stb.*

⁸ BALOGH–GERGELY: I. m., 851–852.

⁹ KÖBEL: „Oszd meg és uralkodj!”, 53.

¹⁰ BALOGH–GERGELY: I. m., 853–855.

¹¹ GERGELY Jenő: *A katolikus egyház Magyarországon 1944–1971*, Kossuth, Budapest, 1985. 69. A kérdés részletes tárgyalásához lásd *Az egyházi iskolák államosítása Magyarországon, 1948*, szerk. Szabó Csaba – Szigeti László, Lénárd Ödön Közhazsnú Alapítvány – Új Ember, Budapest, 2008.

¹² BALOGH–GERGELY: I. m., 894.

korlátozó, működési lehetőségeiket szűkítő módszereket alkalmazott az egyházak megtörésében (a fentiekén kívül megszűnt a felekezeti nyilvántartás, a hittudományi karokat külön választották az egyetemektől, az egyházi levéltárak jogállását és működését szabályozták), hanem tényleges hatalmi eszközökkel is igyekezett a „klerikális reakcióval” felvenni a harcot.

Az 1949-ben megalkotott alkotmány 54. § (1) bekezdése ugyan kimondta, hogy a Magyar Népköztársaság biztosítja a polgárok lelkiismereti szabadságát és a vallás szabad gyakorlásának jogát, a (2) bekezdés pedig azt, hogy a lelkiismereti szabadság biztosítása érdekében a Magyar Népköztársaság az egyházat különválasztja az államtól,¹³ valójában a kommunista vezetés nem tűrte az ellenfelet. Az alkotmány pedig államosította az emberi jogokat, átkeresztelve azokat állampolgári jogokká, körüket úgy határozva meg, hogy állampolgári jog az, amit az állam annak deklará. Azonban mindez itt is csak a látszat volt, s a törvények nem érvényesültek.

A politikai rendőrség és eszköztára

Az egypártrendszer létrejöttétől, 1948-tól a mindenkori állami egyházpolitikát a Magyar Dolgozók Pártja határozta meg. Irányítása alatt összehangoltan működtek együtt a különböző szintű párt-, állami és társadalmi szervek.¹⁴ A vallási ügyek igazgatása 1951-ig a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumon belül a vallásügyi főcsoport, majd ezt követően az 1951. évi I. törvénnyel felállított Állami Egyházügyi Hivatal (ÁEH) feladata volt.¹⁵ Az ÁEH-nak kellett gondoskodnia a pártvezetés szintjén kialakított egyházpolitikai koncepciók, döntések végrehajtásáról és végrehajtásáról.¹⁶

Az egyházpolitika irányvonalának az állampárt által kijelölt úton tartásában kitüntetett szerepe volt a politikai rendőrségnek.¹⁷ 1945-ben az Államrendőrség Vidéki és Budapesti Főkapitányságán megalakult, kezdettől fogva a Magyar Kommunista Párt által kézben tartott politikai rendészeti osztályok deklarált feladatai közé azonban a jelek szerint még nem tartozott az egyházakkal szembeni hírszerző és elhárító munka. Legalábbis erre utal, hogy egy 1945. júniusi utasítás, illetve egy 1945. novemberi körözlés nem írta elő a nyomozó főcsoportok számára meghatározott szakfeladatok között az egyházak

¹³ A Magyar Népköztársaság alkotmánya: az 1949. évi XX. törvény és magyarázata, összeáll. és magy. Beér János – Szabó Imre, Hírlap, Budapest, [1949], 89.

¹⁴ KÖBEL: „Oszd meg és uralkodj!”, 32–44.

¹⁵ BALOGH–GERGELY: I. m., 955–957. Az Állami Egyházügyi Hivatal iratai a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában találhatók meg.

¹⁶ KÖBEL: „Oszd meg és uralkodj!”, 62–63. Az ÁEH tevékenységéről bővebben lásd KÖBEL Szilvia: Az Állami Egyházügyi Hivatal működése az '50-es években (1951–1959), Magyar Közigazgatás 2000/8., 504–512; Uő.: Az Állami Egyházügyi Hivatal működése az újjászervezéstől a megszűnésig (1959–1989), Magyar Közigazgatás 2001/10., 608–618; KÖPECZI BÓCZ Edit: Az Állami Egyházügyi Hivatal tevékenysége, Akadémiai, Budapest, 2004; SZÁNTÓ Konrád: Az Egyházügyi Hivatal titkai, Mécses, Budapest, 1990.

¹⁷ A politikai rendőrség 1945-től 1956-ig tartó történetéhez lásd MÜLLER Rolf: Politikai rendőrség a Rákosi-korszakban, Jaffa, Budapest, 2012. Az egyházakkal foglalkozó részlegeinek szervezeti struktúrájához lásd VÖRÖS Géza: Állambiztonság és egyházak, Egyháztörténeti Szemle 2009/4., 3–19.

tevékenységének figyelemmel kísérését.¹⁸ Ez természetesen nem jelentette azt, hogy az egyházi személyek elkerülhették volna a politikai rendőrség zaklatásait. Tömpe András rendőr ezredes 1946. február 28-án a politikai rendészeti osztályok értekezletén úgy fogalmazott, hogy „fennáll olyan utasítás, hogy ez a kérdés különös figyelemmel kezelendő és nem szabad elhamarkodni az internálást”¹⁹ vagy őrizetbe vételt papi személyekkel kapcsolatban. Olyan utasítás azonban soha nem ment le, hogy eljárni velük szemben nem szabad. Azt kell megállapítanom, hogy meglátszik, valami reakciós forrásból terjesztették el ezt a hírt. Itt mindannyiuk előtt világosan leszögezem: mindössze annyi igaz, hogy sokkal nagyobb gonddal kell ezt a kérdést kezelni, az egyház különleges szerepénél fogva, mint más, mondjuk volt turulisták²⁰ vagy baross szövetségek²¹ kérdését, azonban azt a papot, aki például faliújságban írogat súlyos demokrácia ellenes cikkeket, az ellen meg kell indítani az eljárást, a jegyzőkönyvet szabályszerűen felvenni és a népügyességhoz áttenni. Ha különösen lényeges dologról van szó, akkor hozzánk is jelentést kell tenniük, ha szükséges, tessék az illetőt internálni. Ez persze nem azt jelenti, hogy most tucatjával zárjuk be a papokat az internálótáborba. Különös gonddal kell kezelni ezt a kérdést, amely nagyon kényes épp a mai helyzetben, nem utolsósorban nemzetközi szempontokra való tekintettel. Azonban tilalom nem áll fenn a papok elleni eljárás tekintetében. Minden lehetőséget ragadjanak meg a bajtársak arra, hogy a népügyesség legyen az, amely eljár a papok ellen. Ez számunkra természetesen a legkedvezőbb forma.”²²

A két politikai rendészeti osztály egyesítésével 1946-ban létrehozott Államvédelmi Osztály (ÁVO)²³ feladatai között már dokumentálható az egyházakkal szembeni fellépés.²⁴ Az ÁVO szervezeti felépítéséről 1948. július 6-án készített jelentés szerint hat alosztály

¹⁸ Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára [a továbbiakban: ÁBTL] 1.1. 10/1945. június. 5. Budapesti Főkapitányság PRO I. alosztályvezetői utasítása, 1. d.; ÁBTL 1.1. 7/1945. november 22. Budapesti Főkapitányság Politikai Rendészeti Osztályvezető körözüvénye, 1. d.

¹⁹ Az internálás kérdéséhez lásd BANK Barbara: *Az internálás és kitelepítés dokumentumai a Történeti Levéltárban* = *Trezor 3. Az átmenet évkönyve, 2003*, szerk. Gyarmati György, Történeti Hivatal, Budapest, 2004, 107–130; BANK Barbara – GYARMATI György – PALASIK Mária: „Állami titok”. *Internáló- és kényszermunkatáborok Magyarországon 1945–1953*, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – L'Harmattan, Budapest, 2012.

²⁰ A Turul Szövetség (Magyar Egyetemek és Főiskolák Országos Nemzeti Turul Szövetsége Előkészítő Bizottsága) a legnagyobb országos szintű felsőoktatási diákszervezet volt, melyet 1919-ben hoztak létre. A turulistáknak jelentős részük volt a zsidók elleni rendszeres egyetemi atrocitások, és 1928 után minden tanévkezdéskor megrendezett antiszemita tüntetések szervezésében. A szövetséget 1945-ben az Ideiglenes Nemzeti Kormány törvényen kívül helyezte.

²¹ 1919-ben kereskedők és iparosok által alapított társadalmi egyesület, amelybe csak keresztény felekezetű tagokat vettek fel. A kereskedelemmel és iparral foglalkozó zsidók gazdasági ellehetetlenítésében komoly szerepet játszott. 1945-ben feloszlatták.

²² *Dokumentumok a magyar politikai rendőrség történetéből 1. A politikai rendészeti osztályok 1945–1946*, főszerk. Gyarmati György, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – L'Harmattan, Budapest, 2009, 299.

²³ PALASIK Mária: *A politikai rendőrség háború utáni megszervezése = Államvédelem a Rákosi-korszakban. Tanulmányok és dokumentumok a politikai rendőrség második világháború utáni tevékenységéről*, szerk. Gyarmati György, Történeti Hivatal, Budapest, 2000, 34–40; CSEH Gergő Bendegúz: *A magyar állambiztonsági szervek intézménytörténeti vázlata, 1945–1990* = *Trezor 1. A Történeti Hivatal évkönyve, 1999*, szerk. GYARMATI György, Történeti Hivatal, Budapest, 1999, 73–74.

²⁴ ÁBTL 1.2. Politikai hangulatjelentések, 5. d.; GYARMATI György: *Ha tied az ÁVO, tied a hatalom... = Államvédelem a Rákosi-korszakban*, 108, 117.

működött Budapesten. Közülük a III. alosztály végezte az egyházakkal szembeni elhárítást, amely valószínűleg 1946 tavaszán jött létre.²⁵ A 29 főből álló alosztály feladat-körében „az egyházi vonalról információk beszerzése, tájékoztatás pl. püspökkari konferenciákról, az egyház szándékainak idejekorán való jelentése” szerepelt.²⁶ Emellett az egyházi tevékenység valamennyi területén az általuk ellenségesnek minősített személyekről, csoportokról gyűjtött információkat, és végezte az egyházi kémkedés elhárítását is. Ezt támasztja alá egy 1969-ben készített emlékeztető, amely az 1947–48-as évekre vonatkozóan az ÁVO III. alosztálya feladatkörének jelöli meg az egyházak megfigyelését, a róluk való adatgyűjtést.²⁷ A már említett 1948. július 6-i szervezeti felépítésről szóló jelentés alapján az egyházi szervezetekben és társadalmi egyesületekben az ÁVO VII. alosztálya végezte a hírszerző tevékenységet.²⁸

Az 1948-ban a Belügyminisztérium Államvédelmi Hatóságaként (BM ÁVH) átszervezett politikai rendőrségen az egyházakkal kapcsolatos kérdésekkel a „B” (operatív) ügyosztály szervezeti keretein belül továbbra is a belföldi ügyek felderítését végző III. alosztály foglalkozott.²⁹ Az 1949-től önálló, csak a minisztertanácsnak alárendelt ÁVH³⁰ szervezeti keretein belül az I. főosztályhoz tartozott a „Belső reakció elleni harc” osztálya, az I/2. osztály.³¹ Ezen belül a „b” jelű alosztály feladata volt mind a történelmi egyházakkal, mind a kiségyházakkal, szektákkal szembeni elhárítás (figyelés, felderítés, bomlasztás stb.).³²

A politikai rendőrség a rendelkezésére álló eszköztárból különböző módszereket használt fel a célszemélyekkel szemben, attól függően, hogy nyílt vagy titkos nyomozást végeztek. A nyílt nyomozás, más szóval a vizsgálati eljárás során használt eszköz lehetett például a tanúkihallgatás, a házkutatás vagy a szembesítés. Ezt a rendőri munkát megelőzte az úgynevezett bizalmas vagy titkos nyomozás, amelynél az ellenséges tevékenység

²⁵ BALOGH Margit: *Mindszenty József*, Elektra, Budapest, 2002, 125.

²⁶ ÁBTL 2.1. XI/4. Javaslatok a BM és az ÁVH szervezeti felépítésére – jelentések, kimutatások. 19. Az ÁVO munkájának és problémáinak ismertetése, 1948. július 6.

²⁷ ÁBTL 2.1. XI/5. Parancsok, utasítások, szervezeti felépítés. 45. Emlékeztető a volt Államvédelmi Hatóság szerveinek megalakulásáról, 1969. október 9. (Az alosztályok számozását az iratokban hol római, hol arab számokkal jelölték.)

²⁸ ÁBTL 2.1. XI/4. Javaslatok a BM és az ÁVH szervezeti felépítésére – jelentések, kimutatások. 19. Az ÁVO munkájának és problémáinak ismertetése, 1948. július 6. (A hírszerzés szervezettörténetéhez lásd TÓTH Eszter: *A politikai és gazdasági hírszerzés szervezettörténete, 1945–1990*, Betekintő 2011/2.)

²⁹ ÁBTL 2.1. XI/4. Javaslatok a BM és az ÁVH szervezeti felépítésére – jelentések, kimutatások. 53. Javaslat a Hatóság szervezeti formájának lerögzítésére, 1948. október 20.; CSEH: *I. m.*, 75–76; GYARMATI György: *Kádár János és a Belügyminisztérium Államvédelmi Hatósága. Fordulat és folyamatosság a kommunista párt politikájában, 1948-ban = Trezor 1.*, 131–133.

³⁰ M. KISS Sándor: *Péter Gábor Államvédelmi Hatósága, 1950–1953 = Államvédelem a Rákosi-korszakban*, 137.

³¹ ÁBTL 2.1 XI/5. Parancsok, utasítások, szervezeti felépítés. 50. Kimutatás a politikai nyomozó szervek felépítéséről, 1962. június 27.

³² Az alosztályok azonosítása sajnos az államvédelmi/állambiztonsági szervek szervezetével, működésével kapcsolatos dokumentumok hiányos volta miatt csak közvetve, más iratok segítségével lehetséges. Az ÁVH I/2–b alosztály azonosítása az 1950–1952 között egyházi személyek tevékenységének felderítésére nyitott személyi dossziék alapján történt, amit a hely szűke miatt csak néhány példával igazolok: ÁBTL 3.1.5. O-12547/1. Badalik Bertalan, 1; ÁBTL 3.1.5. O-9150. Ravasz László, 1; ÁBTL 3.1.5. O-9391. Dr. Csiki Gábor, 1; ÁBTL 2.1. IV/15. Dr. Gálos Henrik, 22.

dokumentálására titkos nyomozati eszközöket vettek igénybe. A politikai rendőrség sokféle titkos, más néven operatív eszközt használt.³³ Ide tartozott a hálózati és az operatív nyilvántartás, a környezettanulmányozás, az operatív figyelés, a postai küldemények ellenőrzése (levelek felbontása, elkobzása),³⁴ az operatív technikai eszközök alkalmazása (például szoba- és telefonlehallgatás), a krimináltechnikai eszközök használata (például speciális fényképezőgépek, mikroszkópok), az operációk végrehajtása (például titkos őrizetbe vétel, házkutatás, ruházat titkos átvizsgálása), valamint a hálózat, tehát maga az ügynökség.³⁵ A bizalmas nyomozás során az operatív módszerek közül a hálózati felderítés révén szerezte az államvédelem az érdeklődési körébe került személy vagy célcsoport tagjainak titkolt tevékenységéről a legtöbb, általuk leleplezni akart információt. Ennek eszköze a hálózati személy volt, akit vagy a megfigyelt csoport tagjai közül szerveztek be, vagy már ügynökként kapott utasítás alapján ismerkedett meg a célszemélyek közül valakivel, így jutván hozzá a politikai rendőrséget érdeklő információkhoz.

A párt és az egyházak

Rákosi Mátyás, a Magyar Kommunista Párt (MKP) főtitkára több beszédében, felszólalásában tette egyértelművé az 1945 és 1948 közötti időszak folyamán, hogy ő és az általa vezetett párt milyen álláspontot képvisel az egyházakkal kapcsolatban. A kommunisták szerint a társadalom szövetébe évszázadok alatt beágyazódott egyházak onnan történő kiszakítása, a hívők tömegeitől való eltávolítása, a működésük ellehetetlenítése, a hitélet lehetőségének megszüntetése a népi demokrácia egyik fő feladata. Nyíltan persze a szabad vallásgyakorlatot hangoztatták, amelyet az alkotmányban is rögzítettek.

Ezt erősítette meg Rákosi az országgyűlés 1949. augusztus 17-i ülésén elmondott beszédével, miszerint „a magyar demokráciában soha senkit vallásos meggyőződése, vagy vallásának gyakorlása miatt nem üldöztek. Ez így volt a múltban, és ennek így kell lennie a jövőben is. De a demokrácia megfelelően védekezett azok ellen, akik az egyház pálistájával takarózva próbálták aláásni demokráciánkat, és az ilyen kísérleteket a jövőben

³³ VÖRÖS Géza: *Az állambiztonság hálózaton kívüli információszerző technikái* = *Szabadegyházak, vallási kisebbségek és diktatúrák Európában a 20. században*, szerk. Daniel Heinz – Rajki Zoltán – Simon Ervin, Gondolat, Budapest, 2013, 183–196.

³⁴ „K” ellenőrzés: „A postai küldemények operatív (»K«) ellenőrzése az állambiztonsági és bűnügyi operatív munka egyik titkos nyomozati (operatív) eszköze, amely alkalmas a bizalmas nyomozás alatt álló személyek, szervezetek ellenséges tevékenységének, kapcsolatainak felderítésére, valamint operatív és jogi erejűvé tehető bizonyítékok beszerzésére.” ÁBTL 4.1. A-3046/3. VARGA Antalné: *A postai küldemények operatív („K”) ellenőrzése* = *Állambiztonsági ismeretek. Az állambiztonsági operatív munka alapjai és titkos nyomozati (operatív) eszközei*, I., szerk. Gergely Attila, BM Tanulmányi és Propaganda Csoportfőnökség, Budapest, 1976. 5. A „K” ellenőrzés szabályozásához lásd még ÁBTL 4.2. 10–21/19/1970. A Magyar Népköztársaság belügyminiszterének 0019. számú parancsa a postai küldemények operatív ellenőrzésének szabályozásáról.

³⁵ ÁBTL 4.1. A-3706; MUZSLAI József: *Az operatív munka feladatai, szervezési elvei és operatív eszközei. Ideiglenes tananyag*, BM Dzerzsinszkij Tisztképző Iskola, Budapest, 1957, 14–25; ÁBTL 4.1. A-3103; LAKATOS Sándor – MULIK László: *Az állambiztonsági munkában felhasználható operatív erők, eszközök és alkalmazott módszerek, a hálózat szervezése. Jegyzet a BM Tartalékos-tisztképző Iskola hallgatói részére*, BM, Budapest, 1988, 19–41.

is meg fogja torolni.”³⁶ A főtitkár szavai egyértelműen jelezték, hogy a párt által diktált irányvonallal szembehelyezkedőkkel milyen bánásmódot alkalmaznak. Ezt jól példázza az egyes egyházak vezetőinek a sorsa is. Turóczy Zoltán evangélikus püspököt háborús bűntett vádjával a nyíregyházi népbíróság 1945-ben 10 évi fegyházra ítélte. A református egyház legnagyobb tekintélyű vezetőjét, Ravasz László dunamelléki református püspököt 1948 áprilisában, Révész Imre tiszántúli református püspököt pedig 1949 szeptemberére lemondásra kényszerítették. Ordass Lajos bányakerületi evangélikus püspököt 1948. október 1-jén a budapesti uzsorabíróság kétévi fegyházra ítélte, püspöki tisztétől pedig egy kieroszakolt egyházfegyelmi eljárás fosztotta meg.

A kommunisták számára a legnagyobb ellenfelet az egyházak közül a legrégebb óta fennálló és a legnagyobb hívő tömeggel rendelkező Magyar Katolikus Egyház jelentette, és főként annak az 1945. augusztus 16-án, XII. Pius pápa által kinevezett, 1945. október 2-án érseki stallumába beiktatott Mindszenty József.³⁷ Rákosi 1946. szeptember 29-én, az MKP III. kongresszusán tartott beszámolójában értékelte a „régi reakciós rendszer támaszát alkotó társadalmi rétegek” helyzetét. Beszédében nemcsak a nagybirtokosokat, a nagytőkéseket, a „zsírosparaszt” réteget ostorozta, hanem kitért az egyházakra is. Jelezte: „nem változott a helyzet az egyházakban sem, melyek a feudális rend fő támaszai voltak. Az esztergomi érsek az a reakciós Mindszenty lett, akinek a háború alatt megjelent könyvéhez akár Göbbels is írhatott volna dicsérő előszót. A múlt évben egy kálvinista püspök magyarázta nekem, hogy Horthy, akinek a képe ott lógott a dolgozószobájának falán, egyházának hű fia volt, s ezzel fűzte reakciós rendszeréhez az egyházat. Ennek megfelelően a magyar egyházak kezdettől fogva ellenszenvvel nézték a demokráciát.”³⁸ A kommunista párt az úgynevezett osztályellenségekkel, a népi demokrácia ellenfeleivel folytatott harcban ekkor még az egyházak mellett számos szereplő sorakozott. A kommunistákkal szemben, miután leszámoltak a velük szembenállókkal, a politikai porondon szervezett erőként az 1948-as esztendőre már csak az egyházak maradtak talpon.

Rákosi a Magyar Kommunista Párt funkcionáriusainak 1948. január 10-én tartott, harmadik országos értekezleten felvázolta ennek a kérdésnek a megoldását, vagyis az általa elképzelt jövőbeni egyházpolitikai koncepciót. Eszerint „a demokrácia ez évi feladatai között ott van az egyház és a népi köztársaság viszonyának rendezése. Meg kell szüntetni azt a tarthatatlan állapotot, hogy a magyar nép ellenségeinek zöme az egyházak, elsősorban a római katolikus egyház palástja mögé búvik. A szomszédos népi demokráciákban a döntő egyházak már mindenütt megtalálták az állammal való együttélés módját. A fiatal magyar demokrácia három esztendőn keresztül mindent megtett arra, hogy a katolikus egyházat is bevonja a nemzet talpraállításának [!] nagy munkájába. Meg kell állapítani siker nélkül. A magyar katolikus egyház vezetőinek többsége, Mindszenty Józseffel az élen, még ma sem ismeri el a köztársaságot. Vissza kívánja állítani a régi úri nagybirtó-

³⁶ RÁKOSI Mátyás: *Válogatott beszédek és cikkek*, negyedik, bővített kiadás, Szikra, Budapest, 1955, 332.

³⁷ Az érseki székhelyes székhelyfoglalójára 1945. október 7-én került sor az esztergomi Bazilikában. Mindszentyt 1946. február 21-én kreálta bíborossá a pápa.

³⁸ RÁKOSI: *I. m.*, 90.

kot, ellenzi a hároméves tervet és a demokrácia minden egészséges kezdeményezését.”³⁹ Beszédében Rákosi egyértelművé tette, hogy a belpolitika küzdőterén a társadalmi támogatottságuk miatt ekkor már csak az egyházak jelentettek igazi ellenfelet. A főtitkár világosan megfogalmazta véleményét az egyházi vezetőről, mely szerint „a magyar nép, a magyar dolgozó nép, a magyar demokrácia áldozatos erőfeszítéseit és eredményeit még az ellenséges külföld is elismeri, csak a mi főpapjaink süketek és vakok az újjáéledő nemzettel szemben”. Kifejezésre juttatta: nem fogják hagyni az addig elért eredményeket, melyek közül elsősorban a földosztást emelte ki, bárki megkérdőjelezze is meg, vagy esetleg a korábbi állapotok visszaállítását kezdeményezze. A pártvezető jelezte, hogy azokkal szemben, akik ezt kívánják, minden eszközzel küzdeni fognak. Hangsúlyozta: „a magyar demokrácia eddig minden problémát, mely elé a történelem állította, megoldott. Amikor napirendre tűzi, végezni fog azzal a reakcióval is, mely az egyház köntöse mögé búvik. Biztosíthatunk minden dolgozó magyart, hogy nem ismerünk tréfát az egyházzal szemben sem, amikor a földosztás eredményét, a földhözjutott 700 000 magyar paraszt érdekeit meg kell védeni. És ugyanúgy biztosíthatunk minden magyar hazafit, hogy az 1848-as nagy nemzeti hagyományokat, amelyek mindannyiunk előtt szentek, még a bíboros hercegprímástól sem engedjük bemocskolni, meggyalázni.”⁴⁰ Ezek a szavak világosan jelezték, hogy a fő célpont a Magyar Katolikus Egyház, illetve annak feje, Mindszenty József bíboros, esztergomi érsek lesz.

Célkeresztben a főpap

Jóllehet a politikai rendőrség már 1945 őszétől gyűjtött adatokat a prímásról, csak 1947. június 10-én nyitotta meg a Mindszenty Józseffel szemben folytatott bizalmas nyomozás során szerzett dokumentumok gyűjtésére a főpap személyi dossziéját. Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában mikrofilmen található az a tizennyolc dosszié, amelyekben a Mindszenty tevékenységével kapcsolatos dokumentumok olvashatók.⁴¹ A dosszié nyitására Jámbor József rendőrnyomozó alhadnagy⁴² javaslatára került sor, amelyet a politikai rendőrség egyházak szembeni elhárítás alosztályának vezetője, Tihanyi

³⁹ Uo., 180.

⁴⁰ Uo.

⁴¹ ÁBTL 3.1.8. Sz-222, Sz-222/2–18. Mindszenty József.

⁴² Jámbor József (1918–?) rendőrtiszt. Belügyi szolgálatát 1945. június 19-én kezdte meg. 1947 áprilisától a politikai rendőrség egyházi alosztálya vezetőjének helyettese hadnagyi rangban, 1948. január 1-jén nevezik ki századossá és később az alosztály vezetőjévé. (Lásd ÁBTL 2.8.1. 2328. Jámbor József, 6–7.) A pontos beosztása, és a szolgálati helyének megnevezése a személyi anyagában nem található meg. A Mindszentyre vonatkozó személyi dosszié nyitását kérő dokumentumon található aláírás, és a Jámbor József anyagában szereplő aláírások egyezése alapján vélem e két személyt azonosnak. Egy 1950. június 10-i irat szerint Jámbor ekkor az AVH I/2-b (egyházi) alosztályvezetője volt: ÁBTL 3.1.5. O-9152. Győri Elemér, 1. 1950. június 12-én a politikai rendőrség kötelekéből elbocsátották, mert bírálta az államvédelem vezetőit: ÁBTL 2.8.1. 2328. Jámbor József. 2. Előterjesztés az MSZMP Politikai Bizottságához, 1961. szeptember 29.; ÁBTL 2.8.1. 2328. Jámbor József. 6. Szolgálati adatlap, 1958. március 31.; ÁBTL 2.8.1. 2328. Jámbor József. 9. Önéletrajz, 1958. április 2.

János⁴³ hagyott jóvá.⁴⁴ Jámbor megállapította a primással szemben addig folytatott bizalmas nyomozás eredményei alapján: „Mindszenty József jelenlegi tevékenysége miatt az államvédelmi szervek által közlendő bizalmas nyomozást (megfigyelést) igényel. Tekintettel erre, javaslom a bizalmas nyomozás elrendelését és nyilvántartásba vételét.”⁴⁵

A forrásokból kiderül, hogy a politikai rendőrség a dosszié nyitását követően igyekezett összeszedni minden, Mindszentyvel kapcsolatos dokumentumot. Ezek között hálózati jelentések, személyes és hivatalos levelek, beszédek, újságcikkek találhatók, valamint különböző feljegyzések arról, hogy kik látogatják a főpapot, vannak-e közöttük közéleti személyek, külföldi diplomaták, politikusok. A politikai rendőrségnek Mindszentyre vonatkozó információgyűjtései eleinte meglehetősen hiányosak voltak; leginkább újságcikkekre, prédikációkra, valós és valótlan hírek dokumentálására szorítkoztak. A beszerzett iratokból látható, hogy a nyomozók figyelme még a kisdíák Pehm József⁴⁶ gimnáziumi tanulmányi eredményeire is kiterjedt: szépírási-, magaviseleti-, vallási-, magyar-, latin-, földrajz-, természetismeret- és mennyiségtanjegyei érdekelték az államvédelmet.⁴⁷

Tihanyi Jánosnak egy 1948-ban készített jelentéséből tudható, hogy a politikai rendőrség Mindszenty tevékenységének figyelemmel kísérését, a róla folytatott adatgyűjtést már 1945 szeptembere óta folytatta.⁴⁸ Az alosztályvezető által készített összefoglaló egyértelművé teszi, hogy Mindszenty tevékenységét érseki kinevezésének pillanatától nyomon követték. Egy 1945. szeptember 18-ra datált irat szerint: „Mindszenty kinevezése Magyarország hercegprímásává állítólag igen nagy jelentőségű lesz az Egyház bekapcsolódására vonatkozóan a politikába. Bár jelen pillanatban úgy néz ki, hogy a katolikus Egyház a Demokrata Néppártot támogatná (Barankovits féle frakció), tárgyalások vannak folyamatban a Kisgazdapárttal. Ez azt a célt szolgálná, hogy ne bontsák meg az egységet. A Szt Domonkos rend tervez október 7-ére katolikus Rózsafüzér királynője ünnepére egy körmenetet, amelynek vallási jelentőségén túlmenően politikai céljai vannak a választások befolyásolására. Emlékeztet, hogy milyen jelentősége volt a Szt. István napi körmenetnek. Ezt meg akarják ismételni, de még annál is nagyobb arányokban. Miután október 7-én valószínűleg választások lesznek, vagy egy héttel később akarják a körmenetet megtartani. Ezen a körmeneten az új hercegprímás is részt venne és a Szt. Jobbot is körülhordoznák.”⁴⁹ A megállapításokat igazolták Mindszenty későbbi, az 1945-ös választásokat megelőző megnyilatkozásai, tettei. Ezekben egyrészt igyekezett a katolikus egyház érdekeit és a demokratikus rendet megvédeni, másrészt önmagának – a hercegprímási

⁴³ Tihanyi János (1922–) jogász, rendőrtiszt. A Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztálya III. alosztályának (egyházi vonal) volt a vezetője 1947 márciusa és 1948 szeptembere között. Lásd ÁBTL 2.1. VI/64. Tihanyi János. 6. Önéletrajz, 1952. január 5.; ÁBTL 2.1. VI/64. Tihanyi János. 35. Jelentés Tihanyi János ügyéről, 1953. november 21.

⁴⁴ ÁBTL 3.1.8. Sz-222. Mindszenty József. 6. Határozat.

⁴⁵ Uo.

⁴⁶ Családnevét 1942-ben magyarosította Pehmről Mindszentyre.

⁴⁷ ÁBTL 3.1.8. Sz-222. Mindszenty József. 10. Érsekek és püspökök.

⁴⁸ GERGELY Jenő: *A Mindszenty-per*, Kossuth, Budapest, 2001, 18.

⁴⁹ ÁBTL 3.1.8. Sz-222. Mindszenty József. 25. Részlet a 1945. szeptember 18-i jelentésből.

pozíciójából fakadóan, mint az ország első számú közjogi méltóságának – politikai szerepet kívánt.⁵⁰ Ezzel nemcsak a kommunisták ellenérzéseit, de más politikai csoportosulások, valamint a miniszterelnök, Dálnoki Miklós Béla értetlenségét is kivívta.

A novemberi választásokon a kisgazdapárt mögé szoruló Magyar Kommunista Párt december 1-jei központi vezetőségi ülésén a vereséget többek között Mindszenty 1945. október 18-án kiadott választási körlevelének a választókat befolyásoló tartalmában látták,⁵¹ amit a majd egy évvel későbbi beszédében Rákosi ismételt elismert. Eszerint a választási kudarchoz hozzájárult „Mindszenty ismert választási levele, mely a munkáspártok, a földreform és a demokrácia ellen mozgósította a vallásos tömegeket”.⁵² A püspöki kar által elfogadott, de csak a primás részéről aláírt körlevél a demokratikus változások elfogadása mellett sok, az egyházat ért sérelmet vett számba (például az egyházi oktatás és a földreform kérdését).⁵³ Mindszentyék felemelték szavukat a kommunisták által uralt politikai rendőrség fokozódó túlkapásaival szemben, jelezve, hogy „nem az a demokrácia, mely az egyik emberi személy korlátlan uralma helyébe egy másikat állítja, nem az, amelyik az egyik embercsoport önző és képtelen uralmát egy másik csoport hasonlóan önző és féktelen hatalmaskodásával váltja fel”.⁵⁴ Sőt a körlevél szövege tovább ment, és egyenesen politikai iránymutatást kívánt adni a választók számára azzal, hogy „keresztény választó nem adhatja szavazatát olyan irányzatra, mely újabb elnyomást, újabb erőszakos uralmat, a természeti törvények mellőzését felelőtlenül és sűrűn elköveti”.⁵⁵ Ezt követően teljesen érthető volt, hogy a politikai rendőrség figyelme fokozott mértékben irányult Mindszentyre.

A primás személyi dossziéjában számos hálózati személytől származó jelentés található. Egy ügynök 1946. február 17-i jelentéséből kiderül, hogy utasításra, az Úri utcai primási palota portásával megismerkedve szerzett információkat Mindszentynek a bíborosi beiktatására tervezett római útjával kapcsolatban.⁵⁶ Egy másik, 1946. május 2-ra datált jelentés a Máriaremetére május 5-re tervezett zárandoklat részleteiről tájékoztatta a politikai rendőrség embereit, kiemelve, hogy ennek „valódi célja ellensúlyozni a munkáspártok május 1-i hatalmas tömegdemonstrációját. Ezért a dátum kiválasztása is. Mindszentyék arra törekednek, hogy a munkáspártoknál nagyobb tömegeket vigyenek az utcára. Ez természetesen lehetetlen, de jól tájékozott egyházi körök szerint 150.000 ember felvonulása várható.”⁵⁷ Az informátor szerint a „mérsékeltabb kath. egyházi

⁵⁰ BALOGH: *Mindszenty József*, 90–101; ERDŐ Péter: *Mindszenty és primási tisztsége = Mindszenty József emlékezete*, szerk. Török József, Márton Áron, Budapest, 1995, 19–32.

⁵¹ BALOGH: *Mindszenty József*, 103.

⁵² RÁKOSI: *I. m.*, 91.

⁵³ MÉSZÁROS István: *Mindszenty 1945. évi „választási” körlevele*, Vasi Szemle 2002/2.

⁵⁴ ÁBTL 3.1.8. Sz-222. Mindszenty József. 28.

⁵⁵ ÁBTL 3.1.8. Sz-222. Mindszenty József. 29. Egy 1945. október 17-i jelentésből kiderül, hogy a készülő körlevélről a politikai rendőrségnek is tudomása volt: ÁBTL 3.1.8. Sz-222. Mindszenty József. 26. Részlet a 1945. október 17-i jelentésből. A körlevél teljes szövege megtalálható Mindszenty személyi dossziéjában: ÁBTL 3.1.8. Sz-222. Mindszenty József. 27–33.

⁵⁶ ÁBTL 3.1.8. Sz-222. Mindszenty József. 156. Jelentés, 1946. február 17.

⁵⁷ ÁBTL 3.1.8. Sz-222/2. Mindszenty József. 7. Jelentés Mindszenty hercegprimás vezetése alatt megtartott körmenetről, 1946. május 2.

személyek felvetették azt, hogy egy ilyen nagy tömegben meghúzódhatnak reakciósook, akik újra súlyosan kompromittálják az egyházat. Mindszenty és környezete szerint, ha ilyenek lesznek, azok kizárólag a munkáspártok provokátorai lesznek.”⁵⁸ A zárándoklat Rókus-kápolna előtti körmenetét aznap délután Rajk László belügyminiszter betiltotta.

A politikai rendőrség a frissen kinevezett bíboros tevékenységét esztergomi palotájában is figyelemmel kísérte. A Magyar Államrendőrség Vidéki Főkapitányság Politikai Rendészeti Osztályának III. alosztálya 1946 tavaszán térképezte fel a bejutás lehetőségeit Mindszenty esztergomi környezetébe. Mészáros László hadnagy március 5-re keltezett jelentésében leírta, hogy szigorúan bizalmas utasítás alapján a „lehető legdiszkrétebb puhatolózás után, minden feltűnőséget kerülve” megpróbált a primáshoz vezető információforrásokat keresni, de nem járt sikerrel.⁵⁹ Eredménytelenségét azzal indokolta, hogy Mindszenty „amikor elfoglalta Esztergomban a primási széket, a primácián az eddig oda beosztott összes alkalmazottat és papokat leváltotta és kicserélte teljesen új emberekkel, még a konyhán a szakácsokat és az egyes konyhai személyzetet is apácákkal váltotta le. Teljesen elszigetelte magát a külvilágtól. Csak egyedül dr. Meszlényi püspök⁶⁰ maradt változatlanul a régi beosztásában.” Mészáros a személyi változások miatt nem talált olyan világi embert, aki bejáratos lenne a primáciára, és hajlandó lett volna információkat szolgáltatni Mindszenty tevékenységéről. Erről így ír jelentésében a politikai rendőrség tisztje: „Mindszenty József hercegprimás környezetébe való bejutás a lehető legnehezebb dolog, mert még nem alakult ki az a világi réteg, aki körül veszi társadalmilag. Nagyon tartózkodók a primácián, csak pár ember van, aki bejáratos az udvarhoz. Hosszú munka és lehetőleg Esztergomban jó állásban lévő egyénnek kell lenni és aki bizonyos mértékben az egyházi dolgokban is kissé jártas, vagy akit odahe-lyeznek jó állásba és lehetőleg egy pár jelenleg is jobboldali magatartást tanúsító egyének ajánlása által kapcsolatot talál a primáciát körül vevő körökkel.” A hadnagy, bár megpróbált mind Meszlényi Zoltán segédpüspökkel, mind Drahos János helynökkel beszélgetést kezdeményezni, ők csak vallási kérdésekben adtak felvilágosítást. A nyomozó, hogy eredménytelenségét palástolja, a jelentésében azért megjegyezte, hogy Meszlényi „a beszélgetés folyamán nagyon óvatosan fejtegette a dolgokat, vigyázva arra, nehogy politikai

⁵⁸ ÁBTL 3.1.8. Sz-222/2. Mindszenty József. 8. Jelentés Mindszenty hercegprimás vezetése alatt megtartott körmenetről, 1946. május 2.

⁵⁹ ÁBTL 2.5.1. 78/110. Mindszenty ügy. Jelentés Dr. Mindszenty József bíboros hercegprimás közvetlen környezetébe való bejutásomról, 1946. március 5. (Itt tévesen írta le az államvédelmi tiszt a primás titulusát, mivel Mindszenty soha sem kapott doktori címet.)

⁶⁰ Meszlényi Zoltán Lajos (1892–1951) római katolikus pap. 1915-ben szentelték pappá. 1917-től lett Esztergomban érseki szertartó és levéltáros, majd 1926-tól primási és érseki titkár. 1931-ben került az esztergomi főkapitán tagjai közé. 1937-ben szentelték címzetes püspökké, és ekkortól lett a mindenkor primások segédpüspöke. 1950-ben, Drahos János kanonok, esztergomi általános érseki helynök halálát követően ő vette át pozícióját. Azonban államvédelmi tisztak a megválasztása után két héttel hivatalos eljárás nélkül letartóztatták, és a kistarcsai internáló táborba szállították, ahol az elszennvedett kínzások és az embertelen körülmények hatására nemsokára meghalt. XVI. Benedek pápa 2009. július 3-án hagyta jóvá boldoggá avatását. A főpap életéről bővebben lásd BEKE Margit: *Boldog Meszlényi Zoltán Lajos püspök élete és halála*, Szent István Társulat, Budapest, 2009.

dologra terelődjön a beszélgetés. De bármennyire is vigyázott egy-két elejtett szavából jobboldali beállítottságára tudtam következtetni.”⁶¹

A konfliktusok Mindszenty és a hatalom között egyre inkább sokasodtak. Az államvédelem igyekezett eszközeivel (ügynöki jelentések, megfigyelések, lehallgatások stb.) minél több kompromittáló adatot gyűjteni, hogy a bíborost küszöbön álló letartóztatása után jogszerűen vonhassák felelősségre.

A letartóztatás előtti hetek

Az Államrendőrség Államvédelmi Osztály egyházi elhárítással foglalkozó alosztálya 1948. május közepére összeállított egy egyházi vonatkozású dokumentumgyűjteményt, mely több, a Mindszenty ellen tervezett büntetőeljáráshoz szükséges iratot is magában foglalt. Ezeket Rákosi Mátyás számára az ÁVO vezetője, Péter Gábor⁶² nyolc pontból álló személyes megjegyzésével együtt 1948. május 13-i keltezéssel továbbította. E szerint: „Rákosi Elvtárs által kért egyházi vonatkozású feljegyzéseket megküldöm: 1. Mindszenty József hercegprímás utolsó 10 hónap alatt elmondott beszédeinek helye. [...] 3. Mindszenty József tevékenysége. 4. Mindszenty hercegprímásnak a kormányhoz intézett levelei. [...] 8. Mindszenty levelei Vajna Gábor⁶³ volt nyilas belügyminiszterhez, Rajniss Ferenc⁶⁴ Szöllősi Jenőhöz⁶⁵ stb.”⁶⁶ Rákosi valószínűleg még nem érezte elegendőnek az addig összegyűjtött adatokat egy vádemeléshez, ezért a főpap megfigyelése tovább folytatódott. Az 1948 nyarán és őszén megszerzett információkkal kibővített, az említett, Tihanyi János által készített jelentés már elégségesnek tűnt. Ezt igazolja Péter Gábornak e dokumentumhoz csatolt, a párt főtítkárának szóló feljegyzése: „Rákosi elvtárs, aláhúztam azokat a sorokat, aminek az alapján (amikor az ideje ennek elérkezik) büntetőjogilag el lehet járni Mindszenty ellen.”⁶⁷

Az ÁVH 1948 novemberében vette szoros ellenőrzés alá az esztergomi prímási palotát. Badalik Bertalan⁶⁸ domonkos rendi házfőnök szerint „Esztergomban a prímás pa-

⁶¹ ÁBTL 2.5.1. 78/110. Mindszenty ügy. Jelentés Dr. Mindszenty József bíboros hercegprímás közvetlen környezetébe való bejutásomról, 1946. március 5.

⁶² Péter Gábor (1906–1993) rendőrtiszt, politikus. A politikai rendőrség főszervezője 1945 januárjától Budapesten. A vidéki és a fővárosi politikai rendészeti osztályok egyesítésével 1946-ban létrejött államvédelmi szervezet elsőszámú vezetője volt. 1953-ban az államvédelem által elkövetett törvénytörések miatt letartóztatták, majd 1954-ben életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték.

⁶³ Vajna Gábor (1891–1946) katonatiszt, politikus. A Szálasi-kormány belügyminisztere volt.

⁶⁴ Rajniss Ferenc (1893–1946) újságíró, politikus. A Szálasi-kormány vallás- és közoktatásügyi minisztere volt.

⁶⁵ Szöllősi Jenő (1893–1946) újságíró, politikus. A Szálasi-kormány miniszterelnök-helyettese volt.

⁶⁶ GERGELY: *A Mindszenty-per*, 17. Az eredeti dokumentumok a Politikatörténeti Intézet Levéltárában találhatóak: PIL 274. f. 7. cs. 248. ó. e.

⁶⁷ GERGELY: *A Mindszenty-per*, 19.

⁶⁸ Badalik Sándor Bertalan (1890–1965), a magyar domonkos rendtartomány főnöke 1938–1946 között, veszprémi püspök 1949-től. A kommunista hatalom a vele szemben álló püspök működési engedélyét 1957-ben rendelettel visszavonta, és a Nógrád megyei Hejcére internálta. Kényszerlakhelyét 1964 októ-

lotájába csak előzetes igazoltatás után lehet bejutni”.⁶⁹ Az épület megfigyelése november folyamán még nem volt folyamatos, időnként megjelentek, majd minden átmenet nélkül eltűntek a rendőrség emberei: „a palota körül szombat óta nincs látható őrség. Addig három helyen is állt egy autó, melyből a palotát figyelték.”⁷⁰ 1948 decemberétől az érsekség épülete körüli rendőri gyűrű állandósult. Egy december 10-i ügynöki jelentésben az olvasható, hogy „az esztergomi palotát állandóan őrzik és figyelik a rendőrség emberei, nyolc férfi és egy nő tart szolgálatot”.⁷¹ Egy másik, szintén december 10-re dátumozott jelentésből kiderül, hogy a hideg miatt december elején egy melegező fabódét is felállítottak a primácia előtt posztoló rendőrök számára.⁷² Ez az épület nemcsak az időjárás viszonyaitól, hanem a szemben nyújtott védelmet az államvédelmis beosztottaknak, hanem azt is jelezte, hogy Mindszenty megfigyelése állandósult. Ezt a bent élők is érzékelték, amint az olvasható egy 1948. december 11-i jelentésben: „A palotában lévő kapcsolatunk jelentette, hogy miután meglátták közvetlen a primási palota előtt épített fabódét, az volt a vélemény, hogy a primás körülzárása hosszabb időre szól. Ezzel kapcsolatban, amikor a primásnak ezt jelentette Mátray irodaigazgató,⁷³ bosszankodva jegyezte meg, hogy »miért nem a kapu elé építik, az is az Ő területük«.”⁷⁴ A primás megfigyelése olyan részletekre is kiterjedt, mint hogy mikor kapcsolta fel reggel a villanyt a szobájában, a reggelijét a szobájában fogyasztotta el, vagy hogy mikor kik léptek be illetve hagyták el a primási palotát.⁷⁵ A bent lakók megpróbálták megnehezíteni a rendőrség dolgát, ezért „a tegnapi nap [1948. december 9.] folyamán befedték papírral a palotában azokat a lépcsőházi ablakokat, melyek a Duna felé néznek azért, hogy a lépcsőn történő közlekedést ne lehessen megfigyelni”. Az épületben élők, hogy információhoz jussanak a megfigyelésükről, az esetlegesen várható rendőri intézkedésekről többször próbáltak beszédbe elegyedni a kirendelt tisztekkel, a nyomozók mozgását a portásfülkéből követték figyelemmel és jelentették Mindszentynek.⁷⁶ 1948. december 10-én Monsberger Ulrik plébános,⁷⁷ aki aznap reggel a palotában járt, megpróbált kapcsolatba

berében, halála előtt néhány hónappal elhagyhatta, és Budapestre költözhetett, azonban püspöki székét sohasem kapta vissza.

⁶⁹ ÁBTL 3.1.8. Sz-222/16. Mindszenty József. 141. Jelentés, 1948. november 29.

⁷⁰ ÁBTL 3.1.8. Sz-222/16. Mindszenty József. 137. Jelentés, 1948. november 29.

⁷¹ ÁBTL 3.1.8. Sz-222/16. Mindszenty József. 194. Jelentés, 1948. december 10.

⁷² ÁBTL 3.1.8. Sz-222/16. Mindszenty József. 196–197. Jelentés, 1948. december 10.

⁷³ Mátrai Gyula (1893–1972) római katolikus lekipásztor. 1917-ben szentelték pappá, majd 1919-től a Budapesti Örökimádás templom lelkésze volt. 1942-ben érseki titkár, majd 1944-től 1949-ig irodaigazgató lett Esztergomban. 1946-tól esztergomi kanonok, 1950-től honti főesperes volt. 1950–1951 között az esztergomi főegyházmegye általános helytartói tisztségét töltötte be.

⁷⁴ ÁBTL 3.1.8. Sz-222/17. Mindszenty József. 6. Jelentés, 1948. december 11.

⁷⁵ ÁBTL 3.1.8. Sz-222/16. Mindszenty József. 191. Jelentés, 1948. december 9.

⁷⁶ ÁBTL 3.1.8. Sz-222/16. Mindszenty József. 200. Jelentés, 1948. december 10.

⁷⁷ Monsberger Rezső Ulrik (1905–1974) római katolikus pap, bencés szerzetes. 1923-ban lett a bencés rend tagja, 1931-től 1946-ig gimnáziumi tanár volt. 1946 és 1948 között a házfőnöki és a gimnáziumigazgatói tisztséget töltötte be. 1948–1950 között lelkész, majd Esztergomba kerülve 1951–1952-ben segédlelkész volt. 1956-tól Pannonhalmán perjel, 1957-től 1958-ig, Legányi Norbert főpáttá történő megválasztásáig kormányzóperjel, majd ezt követően újra perjel 1969-ig. Legányi lemondását követően újra kormányzóperjel lett 1969-ben. 1973-tól, az új főpát, Szennay András megválasztásától újból perjel lett. 1973–1974-ben a főpáti tanács tagja volt. 1974-től haláláig bakonybéli címzetes apát volt.

kerülni az ott posztoló rendőrrel. Monsberger „a közelben álló figyelőtől megkérdezte, hogy fázik-e. Utána visszament és azt híresztelte a palotában, hogy a nyomozóval beszélt, aki arról panaszkodik, hogy fázik és elege van már az egészből.” A jelentést lejegyző tiszt a mundér becsületének védelmében azért hozzátette: „az igazság az, hogy mikor felvetette a kérdést Monsberger, a nyomozó nemmel válaszolt és továbbment”.⁷⁸

Több mint tíz évvel később Rákosi Mátvás visszaemlékezéseiben, még mindig nem tudván elfogadni, hogy a politikai rendőrség képtelen volt produkálni egyértelmű bizonyítékot Mindszenty ellen, a sikertelenséget az államvédelem dilettantizmusának tudta be. „Én nem tudom, hogy ma hogyan dolgozik az államvédelem. Akkor ma már szinte valószínűtlen módszerei voltak. Egy napon eljött hozzám Dobi István⁷⁹ és elmondta, hogy Esztergomban az érseki palota előtt felütöttek egy zöldségessátrat. Soha ott zöldséget nem árultak, két nap múlva az egész város, illetve városka arról beszélt, hogy ebből a sátorból figyelik az érsekséget. Persze ebből a megfigyelésből semmi nem jött ki. Nem maradt más hátra, mint a Lenin által emlegetett, »on s'engage et après on voit«, kezdjük meg, és utána meglátjuk.”⁸⁰ Rákosi azonban tévedett, mert a rendőri jelenlét ilyen jellegű demonstrálása a politikai rendőrség eszköztárában az úgynevezett nyílt megfigyelés volt.⁸¹ Ez azt a nyilvánvaló célt szolgálta, hogy megfélemlítsék és lelki terror alatt tartssák a palotában élőket, így készítve elő a tervezett letartóztatásokat.⁸²

A politikai rendőrség emberei megszerezték az épület alaprajzát is, így pontosan ismerték az érsek lakosztályának szobabeosztását, ami a külső megfigyelést segítette.⁸³ Az államvédelmi tisztek – Mindszentyék jobb megfigyelése érdekében – a primási épülettel szemben álló házban a helyi rendőrkapitányság vezetőjének, Tónay Aladár rendőr százados szobáját kívánták felhasználni.⁸⁴ A figyelés megerősítéséhez két nagyteljesítményű Tatra személygépkocsit helyeztek készenlétbe, amelyek „kb. 30 m[-re] vannak a primási palota főbejáratától, s ugyancsak itt van elhelyezve a két gépkocsi sofőrje is”.⁸⁵ Az ÁVH a postai küldemények tartalmát is megpróbálta ellenőrizni, ami a palotában élők előtt sem maradt titokban: többször észlelték, hogy a postás által hozott leveleket már korábban felbontották.⁸⁶ A politikai rendőrség lehallgatta az onnan folytatott telefonbeszélgetéseket.⁸⁷ 1948. december 10-től vált lehetővé az ÁVH számára a primási palotában

⁷⁸ ÁBTL 3.1.8. Sz-222/16. Mindszenty József. 199. Jelentés, 1948. december 10.

⁷⁹ Dobi István (1898–1968) politikus. 1948. december 10. és 1949. szeptember 5. között miniszterelnök volt. Ezt követően 1952. augusztus 14-ig a minisztertanács elnöke, majd 1967. április 14-ig a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának elnöki tisztségét töltötte be.

⁸⁰ RÁKOSI: I. m., II., 711–712.

⁸¹ „Nyílt figyelés: az operatív figyelés változataként külön engedéllyel, rendkívüli esetben, demonstrációs céllal nyílt, agresszív figyelés foganatosítható. Célja: bomlasztás elrettentés stb.” ÁBTL 4.1. A-3036. Vö. Állambiztonsági értelmező kézikönyv, összeáll. GERGELY Attila, BM, Budapest, 1980, 138.

⁸² GYARMATI György: A Mindszenty-ügy „diplomáciai” rendezésének kudarca, Történelmi Szemle 2000/1–2., 76.

⁸³ ÁBTL 3.1.8. Sz-222/16. Mindszenty József. 136, 197. Jelentés, 1948. december 10.

⁸⁴ ÁBTL 3.1.8. Sz-222/17. Mindszenty József. 33. Jelentés, 1948. december 14.

⁸⁵ ÁBTL 3.1.8. Sz-222/17. Mindszenty József. 109. Jelentés, 1948. december 26.

⁸⁶ ÁBTL 3.1.8. Sz-222/16. Mindszenty József. 197. Jelentés, 1948. december 10.

⁸⁷ ÁBTL 3.1.8. Sz-222/17. Mindszenty József. 105. Jelentés, 1948. december 25.; ÁBTL 3.1.8. Sz-222/17. 109. Jelentés, 1948. december 26.

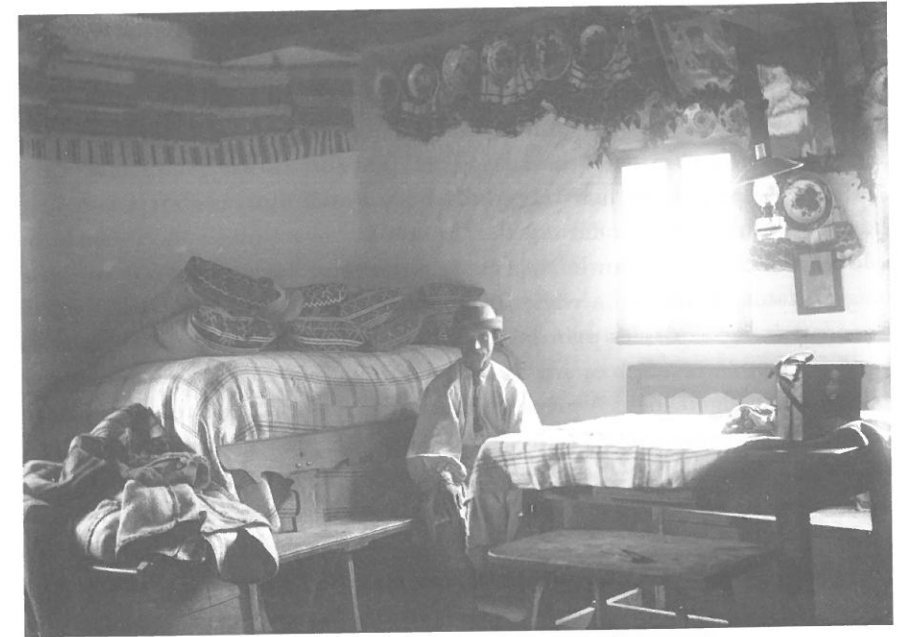
élők telefonbeszélgetéseinek az ellenőrzése. Egy, erre a napra datált dokumentumban két rendőrtiszt azt jelentette, hogy „a mai napon a lehallgatáshoz szükséges alkalmas lakást megszereztük és annak azonnali beköltözhetőségét létrehoztuk”.⁸⁸ A telefonok lehallgatására a palotában élők is gyanakodtak, így a működésben tapasztalt zavarokat a politikai rendőrség tevékenységével magyarázták. Az ÁVH „Hívő” fedőnevű kapcsolata 1948. december 13-án azt jelentette, hogy „ma délelőtt 12 óráig a primácia telefonja nem működött. A primácián már tárgyalták, hogy a telefontól is elzárják, úgy látszik, a primáciát.”⁸⁹ Természetesen nem minden működési zavar volt az ÁVH-nak köszönhető. Az előbbi dokumentumban leírtakra a jelentést készítő Jámber Zoltán⁹⁰ nyomozó adott magyarázatot. Eszerint „a rövidzárlat tényleg fennállott, mert lehallgató készülékünk beázott és így az összes primási és egyéb vonalak rövidzárlatot kaptak, azonban bajtársaink a hibát észrevették és azonnal kijavították. Kb. délelőtt 11 órakor már nem volt akadálya a beszélgetésnek. A primácián csak déli 12 órakor vették észre, hogy ismét jó a telefon.”⁹¹

⁸⁸ ÁBTL 3.1.8. Sz-222/16. Mindszenty József. 197. Jelentés, 1948. december 10.

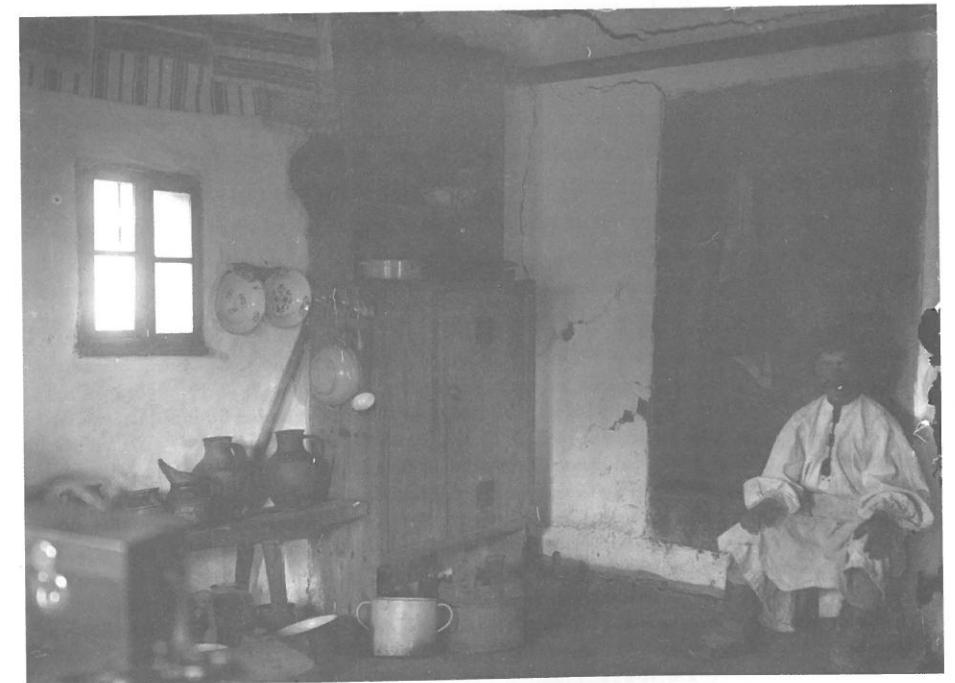
⁸⁹ ÁBTL 3.1.8. Sz-222/17. Mindszenty József. 27. Jelentés, 1948. december 13.

⁹⁰ Jámber Zoltán (1914–?) rendőr. Belügyi szolgálatát 1945. február 20-án kezdte meg. A személyi anyagból csak annyi derül ki, hogy a III. főosztályon dolgozott hadnagyi rangban. 1952-ben a Büntetés-végrehajtás Parancsnokságára került át, ahol őrnagyi rangig jutott. 1959-től saját kérésére a BM II/4. (közlekedési elhárító) osztályára helyezték át. 1962. augusztus 15-én ment nyugállományba. Lásd ÁBTL 2.8.1. 2329. Jámber Zoltán. 9–10. A tárgyalt időszak idején a pontos beosztása és a szolgálati helyének megnevezése a személyi anyagában nem található meg. A Mindszentyre vonatkozó személyi dossziében található dokumentumokon olvasható aláírás és a Jámber József anyagában szereplő aláírások egyezése alapján vélem e két személyt azonosnak: ÁBTL 3.1.8. Sz-222/16. Mindszenty József. 198. Jelentés, 1948. december 10.; ÁBTL 2.8.1. 2329. Jámber Zoltán. 3, 6, 12/a, 13/a.

⁹¹ ÁBTL 3.1.8. Sz-222/17. Mindszenty József. 27. Jelentés, 1948. december 13.

Román szoba, Tărcănița (Tărcăița), 1911

Román konyha, Mierăg (Mierag), 1911